

Magyar Zoltán

A mitikus előidők teremtményei (Óriásokról szóló mondák a magyar folklórban)

Az óriás alakja egyike a nemzetközi folklór archetipikus képzeteinek. Szinte minden nép hiedelemvilágában, hagyománykészletében, népköltészetében megtalálható a mitikus előidőkben (vagy a közelmúltban) élt hatalmas emberekről, illetve emberszerű lényekről szóló hagyomány. Az emberi képzelet szerint olyan mitikus lények ők, akik valaha valóban léteztek, és emberfeletti méretük és erejük kapcsán váltak a mítoszok, majd utóbb a mesék és mondák szereplőivé.

Az ókori mítoszokban szereplő óriások többnyire félisteni jegyekkel rendelkeznek. Egyes eredetmagyarázó hagyományok szerint ők tartják az eget (a hettita Upellusi és a görög Atlasz egyaránt ilyen), a titánok pedig valójában a Zeusz előtti istenek. A görög mitológiában szereplő gigászok és küklopszok, a Földanya gyermekeiként említett százkezü óriások ugyancsak e körbe sorolható teremtmények. Az óriásokról szóló mitikus hagyományok közé tartozik Góg és Magóg, Nimród, Behemót, Gargantua, Góliát alakja éppúgy, mint az a Heraklész/Herkules, akit a dél-erdélyi, bánági, szörénységi mondaszövegekben Jorgovánként (és sárkányölő hősként) emlegetnek. A germán mitológiában szereplő *jötünök* hasonlóképpen olyan, a földön először létezett teremtett lények, akiket – mint az istenek és az emberek ellenségeit – a történelmi előidőkben legyőztek az istenek.¹ Birodalmuk az emberi világon kívül, a hegyeken és tengereken túli zord sziklarengetegben van, s noha vadak és erőszakosak, inkább hiszékenyek, mint gonoszak. Az ő leszármazottjuk a rászedett ördög típusú mesék ostoba, emberevő ogréja, mely mesei alak napjaink populáris kultúrájában merőben új és sajátos értelmezést nyert (lásd *Shrek*).²

A keresztény kultúrában meggyökerező óriásképzet egyszerre tartalmaz realiztikus vonásokat és mitikus elemeket. A *Biblia* egyes népi történetvariánsaiban a filiszteusok palotáját leromboló Sámson és a Dávid által legyőzött Góliát is óriásként szerepel, az apokrif iratok és a középkori ikonográfia Szent Kristófja pedig egyöntetűen óriásként van ábrázolva, egy olyan hatalmas termetű révészként, aki akképpen mentesül a bűnei alól, hogy segít az arra járó Jézus Krisztuson (vállára véve szállítja át a folyó túlsó partjára).³ Általános középkori képzet szerint az a keresztény ember, aki megpillantja Szent Kristóf képét, azon a napon nem hal meg, és a szent minden egyéb bajtól (járványtól, balesettől) is megoltalmazza – ezért ábrázolták a templomok külső falán, hatalmas méretekben, hogy már messziről megpillantva is lehessen hozzá

Magyar Zoltán (1967) – folklórkutató, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest/Nagymaros, magyar.zoltan@btk.mta.hu

¹ Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza*. Bp. 1993. 52.

² E nagy sikert aratott amerikai rajzfilmet vö. Csukás István *Süsi, a sárkány* című meséjével, illetve annak mozgóképes adaptációjával.

³ Vö. Kálmány Lajos: *Szeged népe* II. Arad–Szeged 1882. 148; Uő: *Szeged népe* III. Szeged, 1891. 173.

könyörögni.⁴ S noha az óriási termetű Szent Kristóf freskója a történelmi Magyarország, sőt Moldva középkori templomainak a falán rendre feltűnik,⁵ az ikonográfiai gyakorlat a tárgyalt képzetkörre csekély hatást gyakorolt.

Kálmány Lajos, aki Szeged vidéki példák alapján elsőként mutatta be a magyar eredetmagyarító tradíciókat és eredetmondákat, az óriások korát a néphagyomány szerinti értelmezés alapján a történelmi előidőkhöz sorolta. Egy kéziratot munkájában ezt írta: „Hagyományaink három kort különböztetnek meg, u. m. az óriások és a tündérek korát (mely az aranykorral véget ért); az emberek korát és végre a törpék korát, mely az emberek kivestével kezdődik. [...] Az első korba sorozzuk Ádámot s utódjait a vízözönig, az óriásokat és a tündéreket a kipusztulásukig, a vízözönig. Meg kell közbevetőleg jegyeznünk, hogy az emberek is kipusztultak, Ádám maradékai, melyből a legutolsó Noé gyermekei voltak, akik még tisztán emberektől származtak, de már az ő gyermekeik anyjai állatból leánnnyá változott lények voltak, mi lehet elátkozás következménye is, és akkor gonoszságukért elátkozott tündérek vagy Ádám unokái voltak, mint meséinkben számtalan változatban előfordul. Ádámtól Noé gyermekeiglen nem közönséges emberek, az embereknél hatalmasabbak.”⁶

Kálmány megfigyeléseit egyéb folklórgyűjtések is megerősítik. A magyar nyelvterület különböző részeiről származó hagyományok szerint az óriások az özönvíz előtt élt és az Isten által küldött kataklizmában elpusztult emberek voltak. Egy invariáns székelyföldi adat szerint azok a bukott angyalok, akiket Isten ledobott a mennyországból, míg egy kárpátaljai ruszin hagyomány szerint nem pusztultak ki, mindössze Isten a bűneik miatt megrövidítette a termetüket és földi életük idejét, s a mai emberek voltaképpen az ő elsatnyult leszármazottaik.

Az óriás, az óriások alakja az antikvitást követően jellemző módon a folklór két epikus műfajában, a mesében és a mondában fordul elő. Noha számos nemzetközileg elterjedt mesetípusban mellékszereplő,⁷ mindössze egy-két jellegzetes típusban meghatározó a szerepe (pl. ATU 1137), s a vonatkozó történetek típuscsoporttá is mindössze a rászedett, ostoba ogréről (óriásról/ördögről) szóló hagyománykörben (ATU 1030–1154) állnak össze. Ebből is adódik, hogy az óriásokról szóló narratív tradíciók első számú műfaja a monda, jellemző módon a történeti monda, hiszen az őstörténeti mondák, ahová a nemzetközi folklorisztika e hagyománykört besorolta, a történeti mondák egyik tematikus főcsoportja. Ennek ellenére a mondagyűjtemények többsége a természetfeletti lényekről szóló hiedelemmondák közé besorolva közli az óriásokról szóló történeteket, valószínűleg a fenti okokból kifolyólag meglehetősen elnagyoltan még a közelmúltban publikált reprezentatív magyar hiedelemmonda-antológia is,⁸ aminek az oka a hajdani létezésükbe vetett közkeletű hit. Igaz, olyan hiedelemről (és hiedelemleányról) van

⁴ Szövérfy József: *Szent Kristóf*. Bp. 1943. 126, 163.

⁵ Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Bp. 1954. 110, 130, 139, 148, 159, 171, 184, 191, 198, 201, 204, 208, 210, 218, 225, 227, 228, 230, 231, 237, 238.; Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium* II. Bp. 1977. 92; Tánzos Vilmos: *Moldvabánya magyar emlékei a történetírásban és a folklórban*. = *Folklór és történelem*. Szerk. Szemerkenyi Ágnes. Bp. 2007a. 361–362.

⁶ Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma 2811/3. Kálmány Lajos kéziratát a mai helyesírás szabályai szerint adjuk közre.

⁷ Stith Thompson: *Motif-Index of Folk-Literature. A Classifications of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends* VI. Copenhagen–Bilomington 1958. 328–330; Hans-Jörg Uther: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography* III. Helsinki 2004. (Folklore Fellows Communications 286.) 192.

⁸ Pócs Éva (szerk.): *Hiedelemszövegek*. Bp. 2012 (A magyar folklór szövegvilága 1). 31–36.

szó, amelynek jelenlétével, tettei következményeivel a 19–20. század embere, azaz az újkori és recens folklórgyűjtések adatközlője már nem szembesülhetett, legfeljebb a földből, folyó vízből előkerülő földi maradványaik vagy térfelszíni elemként számon tartott sírjaik vizuális látványa által. A tündérektől eltérően az sem bizonyos, hogy a mondák óriásai – melyeknek kevés közös vonásuk van a népmesék óriásaival – valaha is az élő hiedelmekkel felruházott hiedelemlények közé tartoztak a magyar folklórbán. Ugyanakkor azonban még a recens folklórgyűjtések is találtak hatalmas termetű, kísértetszerű lényeket (a Versényi György által a századfordulón megörökített kalotaszegi *mohondáca* ilyen),⁹ és az erdélyi hiedelemvilág jellegzetes kincsörző szellemalakjának, a *fehér embernek* is a rendkívüli méret az egyik fő jellemzője.

Az óriásokról szóló mondahagyomány az európai folklorisztika alaposan feltárt szakterületei közé tartozik – legalábbis ami a német, a skandináv, a balti hagyománykört illeti. Így például a vonatkozó német mondaanyag tudományos klasszifikációjával két jeles kutató is foglalkozott az 1930-as években.¹⁰ A mondabeli óriás alakja a 20. század második felében publikált hiedelemmonda-katalógusokban is feldolgozásra került,¹¹ és a hagyománykör összefoglaló áttekintésére is történtek nyugat-európai kísérletek.¹² Míg a balti népek folklórában az óriás-hagyománykör elemei egyes legendás hősök és a vidéken élt hajdani pogányok történeti emlékezetével keverednek,¹³ a német néphagyományban az óriás alakja rendkívül gyakran az ördögről szóló hiedelemkörrel (lásd óriás ördög) olvadt össze.¹⁴

A téma magyar kutatástörténete a 19. század közepéig vezethető vissza. Ipolyi Arnold Jacob Grimm példája nyomán¹⁵ – a *Magyar Mythologia* lapjain – a hagyománykör általa ismert adatait a pogány kori hitvilág maradványaként aposztrofálta.¹⁶ „Akik jók is, rosszak is” fejezetcím alatt lényegében az ő elméletét és adatait ismételte meg Kandra Kabos,¹⁷ továbbá – zömében Orbán Balázs székelyföldi gyűjtései nyomán – Kozma Ferenc is.¹⁸ A 19. századi kutatások tényleges elméleti hozadékát azonban nem e fent említett művek, hanem a korabeli erdélyi folklórgyűjtések jelentették, legfőképpen Orbán Balázs székelyföldi és Friedrich

⁹ Versényi György: *Erdélyi népmondák*. Ethnographia XII(1901). 319.; Magyar Zoltán: *Kalotaszegi népmondák*. Bp. 2004 (Magyar Népköltészet Tára V). 379.

¹⁰ John R. Broderius: *The Giant in Germanic Tradition*. Chicago 1932; Valerie Höttges: *Typenverzeichnis der deutschen Riesen- und riesischen Teufelsagen*. Helsinki 1937. (Folklore Fellows Communications 122.)

¹¹ Reidar Thoralf Christiansen: *The Migratory Legends. A Proposed List of Types with a Systematic Catalogue of the Norwegian Variants*. Helsinki 1958. (Folklore Fellows Communications 175.); Lauri Simonsuuri: *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen*. Helsinki 1961. (Folklore Fellows Communications 182.) 126–140; Marjatta Jauhiainen: *The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates*. Revised and enlarged edition of Lauri Simonsuuri's Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen. Helsinki 1998. (Folklore Fellows Communications 267.) 275–304.

¹² Lotte Motz: *Giants in Folklore and Mythology. A New Approach*. Folklore 93(1982). 70–84; Uő: *The Families of Giants*. Arkiv för nordisk filologi 102(1987). 217–235; Lutz Röhrich: *Riese, Riesin*. = *Enzyklopädie des Märchens*. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung 3. Kurt Ranke hrsg. Berlin–New York 2004. 668–682.

¹³ Eduard Laugaste–Erna Normann: *Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid I. Muistendid Kalevipojast*. Tallin 1959; Eduard Laugaste–Ellen Liiv–Erna Normann: *Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid II. Muistendid suurest Tõllust ja teistest*. Tallin 1959; Eduard Laugaste–Ellen Liiv: *Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid III. Muistendid Vanapaganast*. Tallin 1970.

¹⁴ Valerie Höttges: i. m. 197–288.

¹⁵ Jacob Grimm: *Deutsche Mythologie* I–III. Gütersloh 1835.

¹⁶ Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*. Pest 1854. 115–128.

¹⁷ Kandra Kabos: *Magyar mythologia*. Eger 1897. 163–172.

¹⁸ Kozma Ferenc: *Mythologiai elemek a székely népköltészetben és népéletben*. Bp. 1882. 5–15.

Müller királyföldi gyűjtései, melyek között tucatszám szerepelnek a recens szájhagyományból származó mondák és mondaszözsék.¹⁹

A 20. századi magyar folklorisztika a már jelzett külhoni érdeklődés és a Magyarországra is eljutó kutatási eredmények ellenére sem foglalkozott érdemben az óriásokról szóló hagyományokkal. Immár a század végéről egy erdélyi falu vonatkozó narratív hagyományainak áttekintése, továbbá egy Hont megyei történeti forrásokat feldolgozó tanulmány említhető üdítő kivételként.²⁰ Továbbá ismét csak a recens folklórgyűjtések, melyek a magyar nyelvterület keleti tájain a 20. század harmadik harmadában, sőt még a 21. század első évtizedében is számottevő módon és mennyiségben gyarapították a hagyománykör szövegkorpuszát,²¹ lehetőséget teremtve a tudományos szintézis elkészítésére.

Az óriásokról szóló mondák szövegkorpuszát áttekintve valószínűsíthető az, hogy e hagyománykör már a 18–19. században sem volt egyformán ismert és egységesen elterjedt a magyar nyelvterület különböző vidékein. Míg a Dunántúlról (Balaton-felvidék) és a Felföldről szórva nyosan, az Alföldről szinte csak az „óriáscsontok” kapcsán ismertek vonatkozó adatok. Erdély peremterületein és kivált a Király-hágótól keletre ellenben még a 20. század végén is nagy számban és változatos formában voltak regisztrálhatók – bizonyos szintű koherenciát is felmutatva – a hagyománykör elemei, túlnyomórészt lokalizált formában. E hagyományok ismerete a magyar népi kultúra legarchaikusabb nagytáján, Moldvában is elterjedtnek mondható.²² Már egyes 19. századi szerzők is felfigyeltek arra, hogy az óriásokkal kapcsolatos „legtöbb néphagyomány Erdélyben s jelesen a székelységben tartotta fenn magát”.²³ A jelzett Székelyföldön kívül a történeti Erdély számos egyéb tájegységén is elterjedt volt az a vélekedés, hogy a vidék legkorábbi lakói a helyenként „nagy emberek”-nek is nevezett²⁴ óriások voltak. Hajdani lakóhelyüket prehisztórikus és középkori régészeti maradványok, középkori várromok is mintegy alátámasztják a néphagyomány szerint. Hogy e tájon valaha valóban léteztek, az az ott lakók számára már csak ezért is evidencia volt, mert esetenként tárgyi „bizonyítékok” is igazolták. Mint azt egy 16. századi francia utazó is feljegyezte: Nagyenyeden a templomvárban „óriá-

¹⁹ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból* I–VI. Pest–Bp. 1868–1873; Friedrich Müller: *Siebenbürgische Sagen*. Wien–Hermannstadt 1885.

²⁰ Zsigmond Győző: *Az óriás alakja a szovátiak hiedelemvilágában* (Kézirat 1980; Kriza János Néprajzi Társaság Adattára 205–98); Hála József: *Ásványok, kőzetek, hagyományok. Történeti és néprajzi dolgozatok*. Bp. 1995. (Életmód és tradíció 7.)

²¹ Bosnyák Sándor: *A bukoviái magyarok hitvilága* I. (Világkép, mitikus alakok, jeles napok, álmofejtés). Bp. 1977. (Folklór Archívum 6.) 134–136; Uő: *A moldvai magyarok hitvilága*. Bp. 1980. (Folklór Archívum 12.) 100–101; Kabay Géza: *Borsa-völgye* I. Korunk (1982). 627–636; Uő: *Borsa völgye*. Korunk (1990) 897–905; Magyar Zoltán: *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. Bp. 2003. (Magyar Népköltészet Tára III.) 599–602; Uő: *Kalotaszegi népmondák*. 378–379; Uő: *Népmondák a Kis-Küküllő völgyében*. Marosvásárhely 2005. 196–201; Uő: *A Szilágyság mondahagyománya*. Bp. 2007. (Magyar Népköltészet Tára VII.) 365–367; Uő: *Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyománya*. Bp. 2008. (Magyar Népköltészet Tára VIII.) 340–348; Uő: *Hunyad megyei népmondák*. Marosvásárhely 2009. 152–153; Uő: *Erdélyi népmondák* I–II. Marosvásárhely 2011a.; Uő: *Erdővidéki népmondák*. Barót 2011b. 208–211; Uő: *Népmondák a két Homoród mentén*. Barót 2011c. 185–186; Uő: *Mezőségi népmondák*. Bp. 2012. (Magyar Népköltészet Tára XIII.) 448–457; Uő: *Erdőháti népmondák*. Marosvásárhely 2014. 180–183.

²² Bosnyák Sándor: *i. m.* 100–101; Táneczos Vilmos: *Folklórszimbólumok*. Kvár 2006. 105–106; Peti Lehel: *Az elromlott világ. Egy mítosz archetipológiája, avagy a moldvai csángók időszemléletéről. = Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből*. Szerk. Táneczos Vilmos. Kvár 2004. 47.

²³ Kandra Kabos: *i. m.* 166.

²⁴ Dömötör Tekla: *Szájhagyomány és írásbeliség a középkori Magyarországon. = Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Bp. 1984. 155.

sok csontjai és sárkányfejek láthatók, melyeket valamely erdélyi hegységből hoztak, hol, mint mondák, igen sok található”.²⁵ Hasonló történeti adatok a királyi Magyarország területéről, sőt még a középkori Budáról is ismertek. Bár Erdélyen belül az óriás-hagyománykör széleskörűen elterjedt, néhány kistájon az átlagosnál is nagyobb a súlya a helyi mondarepertoáron belül. Ilyen többek között Torockó és az Erdélyi-hegyalja, a Kis-Küküllő völgye, az erdélyi Erdőhát és a Mezőség északi része, Kőhalom vidéke, a Barcaság, valamint a Meszes hegységgel határos szilágysági részek. A Székelyföldön belül pedig kivált az Erdővidék és Háromszéknek a havasokkal határos északkeleti vidéke.

A magyar (erdélyi) mondahagyomány szerint az óriások olyan kultúrhéroszok, akik egy hajdani civilizáció épített örökségének tekintett – és többnyire általuk létrehozott – helyeken laktak. Már csak hatalmas méretük miatt is ezek a helyek a vidék magaslati helyei,²⁶ ahol többnyire a várakban éltek. E várak és mondáik egy borsodi és Szatmár megyei adat kivételével mind Erdélyben találhatók, és az esetek többségében organikus, azaz a környékbeli szájhagyományban meggyökerezett tradíciót képviselnek. Erdély területén összesen 76 olyan várról és hajdani várhelyről, erődített helyről maradt fenn az a hagyomány, hogy ott a történelmi előidőkben óriások tanyáztak. Ilyen többek között a bálványosváraival és a háromszéki (torjai) Bálványosvár, a dévai vár, Görgény vára, a Vöröstoronyi-szorosban álló Latorvár, a torockói Székelykő vára és a torockószentgyörgyi vár, a Nagy-Szamos menti Csicsóvár, a magyarmacsikási Várhegyen állt vár, a magyarói Mentővár és Zászpád vára, továbbá a Székelyföldön a csernátóni Ikavár, az udvarhelyszéki Kustaly vára, a csíkrákosi Pogányvár, a sóvárad Csombod vára – és sok más, romjaiban is látható vagy csupán vélelmezett (kincskeresők, illetve régészek által megbolygatott) várhely. Valamelyest eltér ettől az az erdélyi örmény hagyomány, amely vélhetőleg még a Kaukázusból ered, miszerint a „fekete és fehér óriások is a havasokon laknak; a feketéknek a hegyek belsejében vannak palotáik, üldözik az embereket és állatokat, a fehér óriások pedig a havasok legmagasabb csúcsain laknak pompás palotákban, és jót tesznek emberrel és állattal”.²⁷ Barlangban lakó óriásokról Erdélyben magyar és román adatok is beszámolnak, és léteznek szórványos említések általuk lakott falvakról, általuk látogatott hajdani templomról, általuk használt kolostorról is. Viszonylag elterjedt az a hagyomány, amely a lakóhelyük közelében, várak és kolostoruk udvarán, a várhely aljában lévő mély kútról (az „Óriások kútjáról”) számol be, ahonnan valaha az ivóvizüket merítették, illetve ahová az értékeiket rejtették el.

Azáltal, hogy a hiedelemháttér kikopott mögüle, az óriásokról szóló mondakört szinte kizárólag fabulatok és történelmi ditek alkotják (a memorat jellegű folklórszövegek egyedül az óriások csontjaival és sírhelyével kapcsolatosan bírnak relevanciával). A néhány hosszabb epikus kifejtésű folklórszövegben gyakori elem a monda mitikus szereplőinek a jellemzése, szinte mindig kihangsúlyozva hatalmas, a ma élő emberekhez képest esetenként gigantikus termetüket: magasabbak, mint a fenyőfa; olyan magasak, hogy a fejük az eget, a csillagokat verdesi; ha átlépnek a falu fölött, beárnyékolják a községet stb. Ószövetségi reminiscenciákkal bír az a gyimesi csángóktól származó hagyomány, miszerint az óriások hosszú életkorral rendelkeztek, és akár több száz évig is éltek. Jellegetes és egyes történeti hősökkel is kapcsolatos

²⁵ Közli Szamota István: *Régi utazások Magyarországon*. Bp. 1891. 174.

²⁶ Hegylakó óriásokat a vogul néphit is ismer: Munkácsi Bernát: *Tündér- és ördögféle mythikai lények a vogul néphitben*. Ethnographia XX(1909). 139.

²⁷ Heinrich von Wlislöcki: *Märchen und Sagen der Bukowiner und Siebenbürger Armenier*. Hamburg 1891. 4; Herrmann Antal: *A hegyek kultusza Erdély népeinél V. A hegy az örmények néphitében*. Erdély (1893). 392.

hagyomány, hogy az óriásoknak sztentori hangjuk volt: ha szóltak, az olyan volt, mintha a menny dörögne, s még a föld is beleremegett.

A mondahagyományba nyilvánvalóan a mesék világából érkezett az egyszemű óriásokról szóló képzet (lásd Polyphemos). Egy Orbán Balázs által megörökített háromszéki monda szerint a Csernáton melletti Ikavárban egy félelmetes hírű, szárnyas óriás lakott valaha. Ugyancsak háromszéki és a már említett erdélyi örmény adatok szerint valaha „szerecsen” (fekete) óriások is léteztek, egy román hatásra valló erdőháti hagyomány szerint pedig görög óriások laktak egykor azon a vidéken. További mondák az óriások szokatlan étkezési szokásait örökítik meg: egy kemence kenyeret, egy ökröt ettek meg együltő helyükben. Erdélyben viszonylag elterjedt a kövő óriásokról szóló képzet, egy-egy alföldi és dunántúli adatközlő pedig emberevő óriásokat említett.

Az óriásokról szóló mondakör sarkalatos részét képezik azok a narratívumok, melyek a rendkívüli természetből adódó hétköznapi cselekedeteik közben ábrázolják őket. A legelterjedtebb ilyen a hatalmas lépteikről szóló hagyomány: olyan nagyok, hogy egyik hegyről a másikra lépnek, hogy mindössze néhány lépéssel jutnak el egy távoli városba/vidékre. Ezzel függ össze az a Rapsonné mondájában (mondakörében) is előforduló székelyföldi és moldvai hagyomány, miszerint a távoli városban lévő misére is mindössze néhány lépéssel érkeznek meg: az első harangszókor kezdenek harangozni, a második hallatán magukra öltik az ünnepi ruhájukat, és a harmadik harangszóra meg is érkeznek az istentisztelet helyszínére. Kivált Észak-Erdélyben elterjedt az ebédhez készülődő óriás mondája, amelynek külhoni párhuzama – jelenlegi ismereteink szerint – nincsen: az óriás néhány lépéssel egy távoli helyre megy kölcsönkérni/vásárolni szitát, hogy megszitálhassa a puliszkalisztet. Csak annyi időt vesz igénybe az egész, hogy mire visszaérkezik, éppen felforr az induláskor a tűzre tett főzőedényben a víz. S ha megszomjazik az óriás, mindössze lehajol, hogy a hegy lábánál lévő folyó/patak vizéből igyon. Más hagyományok tisztálkodás közben mutatják az óriást: lábait a folyó két partjára vetve hajol le mosakodni, s ha csak a lábát kívánja megmosni, a folyó/tó partja fölött magasodó hegyre ülve hajol le, és mossa meg lábát az ott csörgedező vízben vagy a tó vizében. Különösen Erdély középső részein (a Kis-Küküllő völgyében és Alsófehér megyében) honos mondatípus ez, amely a Maros és Küküllő által határolt vidék minden magyarlakta településén ismert, és még a 21. század elején is nagy népszerűségnek örvendett:²⁸ mint egymotívumos mondafabulatot szívesen mesélték a felnőttek és a gyerekek. Sőt az óriás lábmosásáról szóló hagyomány számos lokális változatot is „kitermelt”: van úgy, hogy az óriás a hegyen ülve mossa a lábát, az alsókarácsonfalviak és a magyarpéterfalviak szerint a Küküllőben, a Szárazvám-völgyi változat szerint az ottani patakban, illetve a Feneketlen-tóban, mint az egy magyarlapádi mondaszövegben szerepel, a legszemléletesebb és vizuálisan is rendkívül hatásos mondavariáns szerint pedig a Maros és a Küküllő találkozásánál magasodó Kornuj nevű hegy tetején ülve mossa egyik lábát az egyik, a másikat pedig a másik folyó vizében. A Kornujhoz hasonlóan több más – vidékszerte nevezetes – hegy is az óriás trónusául szolgál a folklórszövegek szerint: ilyen a Felföldön a drégelyi várhegy, Erdélyben a magyarmacskási Várhegy és a Felső-Maros menti Istenszéke, továbbá a Székelyföldön a csiki Egyeskö.

²⁸ Magyar Zoltán: *Népmondák a Kis-Küküllő völgyében*. 197–198; Uő: *Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyománya*. 342–343.

A tárgyalt mondahagyomány népes csoportját alkotják azok a mondaszövegek, melyekben az óriások teremtő, alkotó, építő szerepkörben jelennek meg. E hagyományok sok tekintetben megegyeznek a görög és germán mitológiával, különösen az északi germán népek mondáival.²⁹ A Tisza eredetéről szóló apokrif eredetmagyarázó történet erdélyi variánsa a Küküllő eredetéről szóló monda, amelyben egy óriás fogja be a szamarát az eke elé, és szántja ki vele a folyómedret.³⁰ Jellegzetes dunántúli monda a Balaton keletkezéséről szóló folklórhagyomány azon változata, amelyben szintén óriások szerepelnek: a Bakony vidékét benépesítő óriások gyermekei játékból hegyeket építenek, és ahonnet a földet összekaparják, az a gödör telik meg utóbb vízzel. Egy székelyföldi monda szerint a Gyilkos-tó eredete is az óriásokkal kapcsolatos. Más – kisebb – tavakról azt tartják, hogy egy óriás fakasztotta azokat: a kiskunhalasi Patkótóról, hogy az az óriás lovának földbe bemélyülő patkója nyomán tört fel, míg a csíkmenasági Óriás-tetón lévő tó az ott leült óriás hátsófelének helyén keletkezett mélyedésben gyűlt össze.

Nagyszámú német, köztük erdélyi szász analógiával is bír³¹ az óriások által összehordott hegy mondája. Egy verespataki magyar bányász által elmondott bányavidéki (Erdélyi-érchegység) népmonda a Detonáta keletkezését magyarázza ekképpen (két óriásleány játékból építette). A Balaton északi partján magasodó hegyek eredetéről már említést tettünk. A nagyenyedi Kosárdomb ugyancsak óriásleányok által vitt két kosár földből keletkezett. Aranyosszéken a kövendi Óriás dombja az ottani monda szerint az óriásleány által kiöntött szemétből jött létre. A legtöbb ilyen hagyomány arról szól, hogy az adott település határában magasodó domb az óriás cipőjére/bakancsára ragadt és ott letisztított sárból, a lábbelijéből kirázott vagy a kötényéből kiszórt homokból keletkezett.³² Irodalmi hatásra vall, talán a közeli sárospataki kollégium valamely diákjának vagy professzorának egyéni leleménye az a tokaj-hegyaljai monda, miszerint a boszorkánymulatságok helyszínéül is szolgáló tokaji Kopasz-hegy úgy keletkezett, hogy az óriások és az istenek harcában az egyik óriás hátáról leszakított püpot az istenek odadobták a Tisza szélére. Más hagyományok az óriás által elejtett és azóta is a község határában látható hatalmas szikláról,³³ az óriások által összehordott kőrakásról, óriások által kiásott völgyről tesznek említést, és több tájegység kapcsán is felgyűjtésre került az a monda, miszerint egy a település határában lévő hatalmas földhorpadás, illetve egy egész hegyi medence az óriás lépése, a földbe mélyülő lába nyomából keletkezett. Egy több tartalmi változatban is elterjedt erdélyi őstörténeti monda szerint pedig az óriások királya az, aki lecsapoltatja a Kárpátok átvágásával a Barcaságot addig borító vizeket, s jön létre ezáltal az ottani kiterjedt sík terület.

Gyakori szereplője az óriás a különféle alapítási mondáknak is.³⁴ A német és skandináv népmondákban e hagyományok jelentős mértékben keveredtek az ördög hiedelemkörével, s mint arra Valerie Höttges nyomán Lutz Röhrich is utalt, ezek az „építész-mondák” eredetileg

²⁹ Relković Davorka: *A Balaton keletkezésének mondái*. Ethnographia XXVII (1916). 287; Valerie Höttges: *i. m.* 23–103; Lutz Röhrich: *Az ördög alakja a népköltészetben*. Ethnographia LXXVII(1966). 219–221; Leander Petzoldt: *Deutsche Volkssagen*. München 1970. 270–278.; Lotte Motz: *i. m.*

³⁰ Magyar Zoltán: *Népmondák a Kis-Küküllő völgyében*. 54.

³¹ Friedrich Müller: *i. m.* 9–10.

³² Vö. Jacob Grimm: *i. m.* I. 502–504; Relković Davorka: *i. m.* 287.

³³ Vö. Lauri Simonsuuri: *i. m.* 1961. 130–131.; Lutz Röhrich: *i. m.* 1966. 220; Robin Gwyndalf: *Folk Legends in Welsh Oral Tradition. Principles of Research, Continuity and Function*. Béaloides 60–61. Folk Legends and Fiction. Papers Presented at the Nordic-Celtic Legend Symposium (1992–1993). 216.

³⁴ Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. Bp. 1981. 97.

a megcsalt óriásról szóló mondák voltak.³⁵ A vonatkozó templomépítési és hídépítési hagyományoknak a magyar folklórban már kivétel nélkül az ördög (a rászedett ördög) a szereplője. A legtöbb olyan alapítási monda, amely az óriásokkal hozható összefüggésbe, természetesen a váraikkal kapcsolatos. A már említett 78 valaha óriások által lakott vár közös jellemzője, hogy azok eredetét is hozzájuk fűzi a néphagyomány. Ők építették a háromszéki Bálványos várát is lágy kőből azokban a mitikus előidőkben, „amikor a kő még lágy volt”, s az erődítmény csak a falazás elkészülte után keményedett meg. Torockói és szilágysági hagyományok a nagy távolságból kézből kézbe adogatott építőanyag motívumát is velük hozzák kapcsolatba, a torockószentgyörgyi várat egyetlen éjszaka alatt hordva át ilyen módon a jelenlegi helyére.³⁶ Szórványos adatok szerint egyes templomalapítási hagyományokat is hozzájuk fűznek, a szepességi német (cipszer) tradíció szerint még a lőcsei Szent Jakab-templomot is ők építették.³⁷ Erdélyben több helyen is említik, hogy a település határában lévő faragott kövekből kirakott régi utat (római utat) hajdanán szintén az óriások készítették. Alsófehér megyében, Gyulafehérvár vidékén gátak építését is az ő alakjukhoz kapcsolták. Az Ompoly völgyében látható romokat a környékbeli monda szerint azért építették, hogy eltorlaszolja vele a folyó vizét, s annak összegyűlt árját zúdítsák bosszúból a velük ellenkező völgylakókra.³⁸ Tervük azonban megghiúsult, ugyanis a víz elmossa a gátat, amelynek sziklacsonkjai máig is ott láthatók a folyó szélén.³⁹ Hasonló – természetes – sziklaalakzat Felsőgárd közelében is látható, amelynek azonban a környékbeliek az Ompoly-völgyi mondától eltérően nem büntető, hanem védelmi célt tulajdonítottak.⁴⁰ A Barcaság keleti peremén és Háromszéken építmény látható nyomain hiányában is fennmaradt egy további hagyomány arról, hogy az óriások a két egymáshoz közeli várhegy között a völgyet átívelő hidat építettek. Az egyik ilyen monda szerint a Bálványosvárból lakó óriás aranyhídja el is készült, ám a keresztvári óriások elbizakodott szándékát Isten megghiúsította. Az árokmondák egy viszonylag szűk, ám Kárpát-medence-szerte elterjedt csoportja szerint egyes hosszanti, mesterséges árkok is az ő műveik.

Közvetett értelemben az óriások hagyatékának tekinthetők mindazon sziklába mélyedt nyomok is, melyeket nekik tulajdonít a népi képzelet. E motívum kutatástörténeti előzményének tekinthető Hóke Lajosnak az 1860-as években publikált hirlapi cikkei, melyekben a szerző Hont vármegye általa *óriás lépésekné* nevezett természeti ritkaságairól tudósított. Hóke összesen nyolc, a megye területén található, emberi lábnyomhoz hasonló, kősziklákon látható mélyedésről számolt be,⁴¹ s több évszázados ismeretüket jelzi, hogy már az egy 1247-es határjárás rögzítő oklevélben is földrajzi név formájában (*Óriásnyom*) szerepel.⁴² A honti magyar és német előfordulásokon kívül egy hajdan élt óriásnak tulajdonított lábnyom a környékbeli szájhagyomány szerint a tornai karsztfennsíkon lévő Mélyláb/Góliátláb és az ugyancsak tornai

³⁵ Lutz Röhrich: *i. m.* 220.

³⁶ Bosnyák Sándor: *1100 történeti monda*. Bp. 2001. (Folklór Archívum 20.) 30.

³⁷ Ipolyi Arnold: *i. m.* 577.

³⁸ Vö. Lutz Röhrich: *i. m.* 220.

³⁹ Ez a monda az erdélyi Hegyalján a tündér-hiedelemkör részeként is ismeretes: Magyar Zoltán: *Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyományai*. 337; Uő: *Erdélyi népmondák* I. 412.

⁴⁰ Radnóti Dezső: *Erdélyi Kalauz*. Kvár 1901. 197.

⁴¹ Hóke cikkeinek néprajzi szempontú áttekintése: Hála József: *i. m.* 270–271.

⁴² Magyar Zoltán: *Torna megyei népmondák*. Bp. 2001. (Magyar Népköltészet Tára I.) 661.

(perkupai) Vízözön gödör, továbbá – többek között – a besztercei Heintrapp és dészalvi Tatárláb a Kis-Küküllő völgyében.⁴³

A földben, sziklában megmaradó óriásnyom motívuma a magyar néphagyományban számos egyéb formában is ismert. A pihenő órás ülepének, kinyújtott lábszárának a nyomáról felföldi, Kis-Küküllő völgyi és székelyföldi adatok egyaránt megemlékeznek. Az inni hajló óriás után maradt nyom hagyományát azonban csak Erdélyben említették, igaz, ott hét különböző helyszín kapcsán is. Másutt az óriás öklének, tenyerének, botjának a nyomát is látni vélték, és több helyen a – szintén óriási termetű – lovának hatalmas patkónyomát tartják számon egy a település határában lévő sziklában. Mindezen hagyományokra, illetve az óriások valamikori ottlétére számos helyszínen beszélő földrajzi nevek (Óriáskő, Óriásmező, Óriáspad, Reischenschule stb.) is figyelmeztetnek.

Az óriásokról szóló hagyománykör legelterjedtebb (és nemzetközileg is egyik legnépszerűbb) típusa az óriáslány játékszeréről szóló mondafabulat. Mint széleskörűen ismert, klasszikus jellegű narratívátípust a nemzetközi népmese-katalógus is számon tartja, még az Uther-féle legújabb kiadásában is szerepel (ATU 701. *The Giant's Toy*).⁴⁴ E katalógus a típus finn, lív, litván, lapp, svéd, norvég, angol, holland, fríz, flamand, német, svájci, osztrák, magyar, szlovén, lengyel, ukrán, továbbá palesztin, egyiptomi és marokkói előfordulásait jelzi,⁴⁵ de ezenkívül a román néphagyomány is ismeri,⁴⁶ sőt még a csuvasok népköltészetében is nyomára leltek.⁴⁷ Összességében tehát egy alapvetően európai, a brit szigetektől az Urálig, illetve a mediterrán térségben ismert narratív hagyományról van szó. E monda – az elzászi Niedeck vára kapcsán – bekerült a Grimm testvérek mondagyűjteményébe is,⁴⁸ s a 19. század első feléből verses feldolgozásai is születtek (Langbein: *Das Spielzug*, 1818; Chamisso: *Das Riesenspielzug*, 1831).⁴⁹ A típus folklorisztikai szempontú bemutatása és elemzése is elsősorban német kutatókhoz köthető.⁵⁰

A magyar közvélemény számára Gyulai Pálnak az *Órjas-leányka* című költeménye (1851) – amely a 19–20. századi tankönyvekben is helyett kapott – tette széles körben is olvasottá az Erdélyben addig csak a szájhagyományban létező történetet. Folklorizmusról és folklorizációról tehát e monda kapcsán lényegében máig is egyformán és olykor egyidejűleg beszélhetünk.

⁴³ Az óriás lábnymok angliai előfordulásairól szóló kiadvány: J. O. Halliwell: *Rambles in Western Cornwall by the Footsteps of the Giants*. London 1861. A motívum antik előfordulásairól és nemzetközi párhuzamairól további adatok: Pesty Frigyes: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben*. Bp. 1888. 12–15; Castiglione László: *Szent lábnymok Indiában és a görög-római világban*. Antik Tanulmányok (1969). 153–166.

⁴⁴ Hans-Jörg Uther: *i. m.* I. 376. E típust a *Motif-Indexben* Stith Thopson is feltünteti: Mot. F531.5.3.

⁴⁵ Has-Jörg Uther: *uo.*

⁴⁶ Adolf Schullerus: *Verzeichnis der rumanischen Märchen und Märchenvarianten*. Nach dem System der Märchentypen Antti Aarnes. Helsinki 1928. (Folklore Fellows Communications 78.) 94; Bodó Márta: „Vadvirágok” vándorlása. Megyei Tükör (1973). december 9. 4.

⁴⁷ Mészáros Gyula: *A csuvas ősvallás emlékei*. Bp. 1909. 52.

⁴⁸ Jacob Grimm–Wilhelm Grimm: *Német mondák*. (Fordította és az utószót írta: Adamik Lajos–Márton László.), Pozsony 2009. 31–32. Az eredetileg 1816-ban megjelent kötet 17. számú története. Erdélyi szász előfordulása: Friedrich Müller: *i. m.* 8.

⁴⁹ György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*. Bp. 1934. 176. Chamisso költeményét közli Bodó Márta: *i. m.* 4.

⁵⁰ Valerie Höttges: *Die Sage vom Riesenspielzug*. Jena 1931; Uő: *Typenverzeichnis der deutschen Riesen- und riesischen Teufelssagen*. 172–184; Fiedrich Ranke: *Volkssage*. Leipzig 1934; Siegfried Neumann: *Riesenspielzug*. = *Enzyklopädie des Märchens*. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung 11. Hrsg. Wilhelm Brednich. Berlin–New York 2004. 682–685.

Gyulai verse is filológiai kimutathatóan egy népmonda-szöveg nyomán, sőt kifejezetten egy Torockószentgyörgyön hallott mondaváltozat alapján (bár az említett német mintától aligha függetlenül) keletkezett. E mondat (az óriásleányka felszedi a kötényébe a szántó-vető embereket, és elviszi megmutatni apjának a mezőn talált „bogarakat”) Torockószentgyörgyön és a szomszédos Torockón még manapság is mesélik, sőt a környékbeli magyar falvakban – esetenként helyi monda formájában – is ismert,⁵¹ az eszkatológikus jellegű befejezés azonban e tájegységben csupán egyetlen folklórszövegben fordul elő.

E monda, amely Gyulai Pál verse nyomán Ipolyi Arnold, majd Kandra Kabos mitológiai művében is említésre került,⁵² szerepel Szendrey Zsigmond katalógus tervezetében is *Az óriások köténye* típuscímmel tíz szövegváltozat alapján.⁵³ A magyar történeti mondák katalógusa közel száz évvel később már mintegy százzal több (115) variánsát tartja számon, túlnyomó többségükben továbbra is erdélyi (és moldvai) feljegyzésű folklórszövegeket.⁵⁴ E típus a magyar tündérmesék katalógusában is szerepel (MNK 701. *Az óriások játékszere*), azonban mindössze egyetlen borsodnádasi szöveggel, s mint a kötet összeállítója jelzi is, azt mondának tekintik, és a magyar népmesék regiszterébe csak a nemzetközi gyakorlatra tekintettel vette fel.⁵⁵

A tárgyalt típus szövegváltozatainak 65%-ában szerepel az az eszkatológikus jellegű epizód, miszerint az óriásleány apja arra szólítja fel a gyermekét, hogy vigye vissza az ökreivel együtt a kötényébe szedett szántóvető embert oda, ahol találta őket, mert ők is Isten teremtményei, és az óriások kipusztulásával az ilyen apró emberek fogják majd benépesíteni/uralni a földet. Az óriások letűnésének prófécijája⁵⁶ az európai analógiák többségében is szerepel.

A hagyománykör egy további markáns csoportja az embereket büntető és egymással/másokkal viszálykodó óriásokról szól. Az erdélyi Ompoly völgyében bosszúból völgyzáró gátat építő óriásokról már volt szó. E hagyomány Gyulafehérvár vidékén kívül Kalotaszeg északi peremén is ismeretes. Dunántúli mondák a sárkányölő típusú hagyományok helyi variánsaiként vízörző óriásokról beszélnek (az óriások be akarják tömni a hévízi forrást, hogy az ne szolgálja az emberek javát; egy gonosz óriás örködik a forrás mellett, és megöli a vízért menő embereket). Az aranyí varral kapcsolatos középkori eredetű Hunyad megyei monda egyik variánsa szintén az óriásokkal függ össze: mivel a Maros vizén úszató tutajosok kigúnyolják a várat birtokló óriás lányát, a várúr bosszúból elfogatja a tutajosokat, és patkót veret a lábukra.⁵⁷

A már Wlislocki Henrik erdélyi gyűjtései kapcsán is említett örmény hagyományokban szereplő fekete óriások kifejezetten üldözik az állatokat és az embereket, sőt egy 19. századi észak-erdélyi hagyomány szerint foglyul is ejtik őket. A francia és angolszász folklórban általános emberevő óriás (*ogre*) alakja a magyar néphagyományból nem ismert, az erdélyi

⁵¹ Magyar Zoltán: *Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyományai*. 345–346.

⁵² Ipolyi Arnold: *i. m.* 121–122; Kandra Kabos: *i. m.* 171.

⁵³ Szendrey Zsigmond: *Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok*. Ethnographia XXXIII(1922). 60.

⁵⁴ Valerie Höttges a német óriásmondák katalógusában 62 variánsot sorol fel (Valerie Höttges: *Typenverzeichnis der deutschen Riesen- und riesischen Teufelssagen*. 172–184.), megjegyezve, hogy a német nyelvterületen is ez a típus a legelterjedtebb.

⁵⁵ Dömötör Ákos: *Magyar népmesekatalógus 2. A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749)*. Bp. 1988. 392–393.

⁵⁶ A téma legteljesebb vonatkozó hazai irodalma: Magyar Zoltán: *Mondák a végső időkről. A magyar folklór eszkatológikus hagyományai*. = *Ethno-Lore XXX*. Szerk. Berta Péter–Ispán Ágota Lídia–Magyar Zoltán–Szerkényi Ágnes. Bp. 2013. 138–196.

⁵⁷ Vö. a megpatkold boszorkány hiedelemmonda típusával: Bihari Anna: *Magyar hiedelemmonda katalógus. A Catalogue of Hungarian Folk Belief Legends*. Bp. 1980. (Előmunkálatok a Magyarországi Néprajzhoz 6.) 78–79.

vándorcigányok meséiben azonban Wlislöcki Henrik 19. század végi gyűjtései szerint ez a motívum is szerepel (egy *Maschurdalo* néven emlegetett ostoba és hiszékeny pusztai vagy erdei óriás, amely állatokra és emberekre leselkedik, hogy felfalja őket).⁵⁸ Akárcsak e történetben – amelyben az emberek becsapják az ellenségüket, és kifosztják őt a kincseiből –, a rászedett ördög típusú mesék is az ember győzelmével, felülkerekedésével érnek véget. Ezek magyar variánsaiban azonban csak a legtrikább esetben óriás a negatív szereplő. Kivétel a Polyphemosz típus (ATU 1137. *The Blinded Ogre*), amely már a Gaal György-féle 19. század eleji kézirat, majd Erdélyi János, illetve Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc által kiadott mesegyűjteményben is szerepel,⁵⁹ s a magyar folklórból további 17 szövegváltozata ismert,⁶⁰ köztük az a vajdasági variáns, amely történeti mondai kontextusban tatárt szerepeltet a foglya által megvakított egyszemű óriás helyében.⁶¹

Már az egyes tündérmesékben szereplő Fanyúvó, Vasgyúró és Kómorzsoló (lásd ATU 301B, ATU 513A) is ellentmondásos mesealakok, jóllehet csak néhány szövegvariáns hangsúlyozza ki rendkívüli erejük mellett átlagosnál nagyobb természetüket. François Rabelais *Gargantua és Pantagruel* című művének óriásai pedig már a reneszánsz (hedonista) világszemlélet groteszk képviselői.⁶² Ambivalens mondai figura a kincsörző óriás is, hiszen mindent elkövet annak érdekében, hogy elriassza a kincses barlanghoz közelítő vagy oda behatólók embereket. Egymással viszálykodó, valamint maguknak nőket (tündérlányokat) raboló óriásokról szórványosan ugyancsak ismertek mondák, s talán ez utóbb említett hagyománnyal függ össze az a háromszéki mondatmotívum is, miszerint az óriások fejedelmének, az utolsó óriásnak tündérlánya volt.

Az óriások királya az erdélyi tündér-hagyománykörhöz hasonlóan (lásd Tündér Ilona) számos mondában szerepel – esetenként nevesítve (Bábolna király, Póka király). Számos történeti mondában egyes történeti hősök (Szent László király, Toldi Miklós, Rátoni István, Mária Terézia királynő) nem csupán hatalmas természetűek, hanem kimondottan óriásként szerepelnek. A folklór logikája szerint mi sem természetesebb, mint hogy az óriásnak a lova is óriási méretű kell hogy legyen, és egyes eredetmagyarázó hagyományok a szél eredetét is e félig-meddig mitikus lényekkel hozzák összefüggésbe. Az erdélyi és moldvai néphagyományban a falu feletti hegyen remeteként élő/örökösen imádkozó/a falu békéje fölött örökdő/rózsafüzérrel a nyakában naponta Csíksomlyóra zarándokló szent óriásról is említés történik, más hagyományok szerint rengeteg kincset kapnak tőlük a szerencsések, illetve ők azok, akik megtanítják a várak közelében élő embereket a kőfaragó-mesterségre.

⁵⁸ Heinrich von Wlislöcki: *Volksdichtung der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner*. Originaltexten übersetzt. Wien 1890. 216–219.

⁵⁹ Erdélyi János: *Magyar népmesék* III. Pest 1855. 148–155; Gaal György magyar népmesegyűjteménye III. Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc. Pest 1860. 191–200.

⁶⁰ Süvegh Veronika: *Magyar népmesekatalógus 5. A magyar rászedett ördög-mesék típusai (AaTh 1030–1199)*. Bp. 1982. 253–266.

⁶¹ A típus nemzetközi irodalmához: Röhrich, Lutz: *Die Mittelalterlichen Redaktionen des Polyphem-Märchens (AT 1137) und ihre Verhältnis zur außerhomerischen Tradition*. Fabula5 (1962) 48–71; Conrad, JoAnn: *Polyphemus and Tepegöz Revisited. A Comparison of the Tales of the Blinding of the One-eyed Ogre in Western and Turkish Tales*. Fabula40 (1999) 278–279; Uő: *Polyphem. = Enzyklopädie des Märchens*. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung 10. Wilhelm Brednich hrsg., Berlin–New York 2002. 1174–1184; Hans-Jörg Uther: *i. m.* II. 45–46.; Rudolf Simek: *Monster in Mittelalter. Die phantastische Welt der Wundervölker und Fabelwesen*. Köln–Weimar–Wirm 2015. 268.

⁶² Vő. a nagyevő óriás archetipusával: Tánccos Vilmos: *Szimbolikus formák a folklórbán*. Bp. 2007b. 54–55.

Az óriások megjövendölt alkonyát és pusztulását is mondaszövegek sora örökíti meg. A Kálmány Lajos által gyűjtött Szeged vidéki monda szerint a tündérek és az óriások együtt tartanak szabados összejöveleteket és élnek erkölcstelen életet, amiért büntetésül Isten elpusztítja őket. Az isteni büntetés az óriások esetében többnyire kővé válás jelent – amit tanúsít a közvélkedés szerint sziklává dermedt alakjuk számos vidéken, kivált Erdélyben és a Felvidéken. Az óriások végnapjaiban az emberek és az óriások közötti konfliktus is már többnyire az emberek győzelmével ér véget. Egy a spanyolországi Galiciában elterjedt monda szerint Herkules három napon keresztül harcolt ott egy óriással, mígnem diadalt aratott fölötte. Az aldunai Herkulesfürdő kapcsán egy 19. századi cigány népmonda hasonló esetet említ, kihangsúlyozva, hogy az ott legyőzött óriások fakasztották haláltusájuk közben a herkulesfürdői melegforrásokat. Erdélyben több helyütt a Szent László által legyőzött, az erdélyi Erdőháton a távoli vidékről jött görögök által megölt óriásokról maradtak fenn történetek. Nagybánya vidékének nevezetes betyárja, Pintye egy szatmári román népmonda szerint a Huszt várában lakomára összegyűlő óriásokat pusztította el, egyetlen ágyúlövessel rájuk omlasztva a falakat. A Görgény várát védő óriások vezérét ugyancsak ágyúlövessel, az újhold első sugaránál öntött mágiikus lövedékkel lehetett csak a Görgény völgyi szájhagyomány szerint halálra sebezni.

Erdélyben és a Balaton-felvidéken elterjedt az a hagyomány, amely a szokatlan alakú (fekvő emberhez hasonlatos formájú) hegyekhez, dombokhoz az óriások sírjának a képzetét társítja. Ilyen többek között a dunántúli Ság-hegy, a Somló, a Szent György-hegy és a Badacsony, valamint a brassói Cenk, az Alsófehér megyei Kecskető és a torockói Székelykő. E hagyománynak olyan helyi redakciói is kifejlődtek, melyek szerint a község határában látható halmok, dombok fedik a hajdan létezett óriások maradványait. Helyenként egy-egy szokatlanul hosszú, különös formájú sír is hasonló képzetekre ragadtatta a helybeli embereket. Mint például a mezőségi Magyarpalatkán és Magyarszováton a temető évszázados sírkövei,⁶³ nem utolsósorban pedig mindazok a földből előkerülő, nagyméretű csontok, ősmaradványi leletek, melyeknek laikus magyarázata a folklórismeretek birtokában hihető volt: azok csakis az óriásoké lehettek.

A földből, folyó (Duna, Tisza, Olt, Szucsáva) medréből előkerülő hatalmas méretű csontokat, koponyákat, fogakat a történeti feljegyzések tanúsága szerint a magyarországi Kárpát-medencei jelenléte óta az e tájon élt óriások (vagy sárkányok) földi maradványainak tulajdonították.⁶⁴ Az arab Abu Hamid Al-Garnáti 12. század közepéről származó útleírásában már egy ilyen hagyomány került rögzítésre.⁶⁵ Szamota István a 16–17. századból további hasonló magyarországi úti beszámolót is közzétett (Jacques Bongars francia követ feljegyzései, 1585; Edward Brown angol utazó útleírása, 1673).⁶⁶ Az 1660-as években a török Evlia Cselebi Nagyváradról és a Tisza mellékéről⁶⁷ s a szepességi Lőcse kapcsán az ugyanezen században kiadott *Magyar Simplicissimus* szerzője (1683) is beszámolt általa látott óriáscsontokról.⁶⁸ E leletek ismertségét

⁶³ Magyar Zoltán: *Mezőségi népmondák*. 455, 456.

⁶⁴ Hála József: *Különös kövek, csodás csontok. Kilenc dolgozat a népi geológia köréből*. Rudabánya 2016. 171–206.

⁶⁵ Abu-Hamid Al-Garnáti: *Abu-Hámid al Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153*. (Közzétette O. G. Bolsakov–A. L. Mongajt. Az útleírást arab nyelvből fordította Iványi Tamás. Az előszót, a bevezető tanulmányt, a történelmi kommentárt és a jegyzeteket fordította Bakcsi György.) Bp. 1985. 62–63.

⁶⁶ Szamota István: *i. m.* 166, 174, 394.

⁶⁷ Evlia Cselebi: *Evliyá Celebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Yazmasinin Transkripsiyonu – Dizini*. 5. Kitap. Haz. Yücel Dağlı–Seyit Ali Kahraman–İbrahim Sezgin. Istanbul 2001. 5. 219–220; 6. 21, 26.

⁶⁸ Túróczi-Trostler György (szerk.): *Magyar Simplicissimus*. Bp. 1956. 113.

(és a mondaképződésre gyakorolt hatását) nagyban növelte, hogy számos esetben a hatalmas csontokat az adott település valamely illusztris helyére függesztették ki. Így függött sokáig a középkor és kora újkor századaiban óriásnak tulajdonított lábszár, combcsont, oldalborda a várak és városok kapujánál (Buda, Sempte, Selmecebánya), a városháza kapuja felett (Pozsony, Pásztó, Nagyszében),⁶⁹ a lőcsei Szent Jakab-templomban, a nagyenyedi templomvárban, a pétervásári kastélyban, valamint a temesvári és fehértemplomi várkastély lovagtermében – a történelem előtti idők furcsaságaira és a földi élet mulandóságára figyelmeztetve az ott megforduló embereket.⁷⁰

The Creatures of Mythical Prehistoric Times. Legends about Giants in Hungarian Folklore

Keywords: historical legends, folk belief legends, Hungarian folklore, giants in folklore

Ancient historical legends that reflect on prehistoric times make one of the special thematic groups of the historical legends in many aspects. Their importance is indicated also by the fact that the authors of 20th-century international legend catalogue drafts included these traditions into separate chapters. This is a special group of texts within Hungarian folklore, bordering on historical legends and folk belief legends, which includes primarily the traditions on giants and fairies showing these mythical beings as the former inhabitants of the earth (and the country in question). This study surveys the Hungarian folk tradition on giants: all those legends that have become fabulates today, which detail these beings' features, actions and the circumstances of their extinction, mainly based on topographical and archaeological elements. In Hungarian folklore, especially in Transylvania, the tradition about giants is particularly expanded. In the 19–20th century most historical castles, ruins, or prehistoric fortresses were said to have been built and inhabited by these mythical creatures for a long time.

⁶⁹ Az antwerpeni városháza kapcsán tesznek említést óriáscontról a Grimm testvérek is egyik kéziratban maradt mondaszövegükben (Jacob Grimm–Wilhelm Grimm: *i. m.* 540.).

⁷⁰ A nyilvános helyen kifüggesztett „pogány” csontok bajelhárító szerepével sokban rokonítható a középkori téraplasztika szörnyeket, obszcén jeleneteket ábrázoló ikonográfiai gyakorlata. Vö. László Gyula: *Varázslat egy középkori falusi templomunkban*. Kvár 1947; Kozák Károly: *Bajelhárító jelképek, kőfaragványok középkori templomainkban (XI–XIV. század)*. Arrabona 17(1975). 109–142. Itt szükséges jelezni, hogy a megjelenés előtt álló *A magyar történeti mondák katalógusában* az óriásokról szóló mondák az MZ IX. B 11–50. típuszámok alatt kerültek rendszerezésre.